

FEMELLES, DONES, FEMENINES IDENTITATS I TEORIA DE GÈNERE

Sandra Alvarez

www.cubaliteraria.cu

Com a punt de partida la Teoria de Gènere reconeix que els conceptes sexe i gènere no són el mateix. Ja deia bé una de les mares del feminisme contemporani, la francesa Simone de Beauvoir, que “no naixem dona, ens hi convertim”. D’aquesta manera, advertim que sexe està més lligat a l’esfera biològica, a allò que portem quan naixem i que la noció de gènere té més aviat un caràcter sociocultural i que és construïda dins de la societat en particular en la que vivim i que és aquí on es torna o no efectiva intentant regular l’ordre de les coses i el comportament de les persones.

D’altra banda, la societat i els qui l’habiten solem fer us d’arguments essencialistes per a descriure i explicar la conducta dels éssers humans. Explicacions del tipus: “és normal, per naturalesa els homes tenen major necessitat de realitzar el coit, tenen més ganes de sexe” compacten o redueixen la subjectivitat individual i social, expressada en conductes i comportaments, a una condició biològica que segons molts és origen i destí a la vegada.

La distinció entre sexe i gènere, entre allò natural i allò cultural fou, en el seu moment, tremendament alliberadora per a la lluita feminista i les dones en particular. La molt utilitzada col·locació de les dones més properes a la naturalesa, d’alguna manera indicava que el seu destí era un de sol, ja pre-escrit i per tant ineludible, deixant-la al marge de qualsevol interpretació històrica possible.

Indubtablement, la Teoria de Gènere s’ha constituït en una forma d’interpretar la realitat de les dones, que més que fer-les víctimes les ha alliberat. A partir de la seva existència, ja fa més de 25 anys, les dones ens hem pogut sacsejar i diferenciar amb efectivitat el que portem al món com a éssers sexuals que som i el que es construeix, s’empasta sobre el nostre cos i que moltes vegades es converteix en origen-fi una espècie de profecia autocomplerta que no ens deixava escapar.

És per això que tinc interès en abordar aquest treball, el concepte d’IDENTITAT en primera instància, després el de IDENTITAT SEXUAL, passant a la IDENTITAT DE GÈNERE per després finalitzar en IDENTITAT FEMENINA.

Identitat, un concepte crucial per a la Teoria de Gènere

La identitat no és un concepte privatiu de la subjectivitat individual. La societat esta composta per individus i individus que des de que neixen estan conformant grups, alguns de pertinença i altres de referència, formals i informals, però que d'alguna manera li diuen a una qui és i d'on ha vingut, i en el millor dels casos cap a on va. Tan els subjectes individuals com els grupals porten una (o vàries) identitats.

Fa poc, en un programa televisiu es debatia, per enèsima vegada, el concepte d'identitat, dic per enèsima perquè és notori les ànsies que tenim totes les persones de parlar sobre aquest tema, potser perquè la globalització neoliberal ens avança certa angustia, sobre allò que ens permet ser nosaltres i no altres. Dos tipus d'arguments s'apuntaven en aquest sentit, un la identitat vista com a atributs del vestir, del parlar, del menjar, com a hàbits i costums que comparteixen subjectes d'un determinat lloc geogràfic. I en el segon referit a la memòria històrica i un reconeixement d'una mateixa com a hereva d'aquest llegat, com que això em pertany i explica el meu aquí-ara.

Per suposat que la remissió al llibre de la Professora Carolina de la Torre, per enèsima vegada també, no em feu esperar. Realment és un plaer que podem comptar a Cuba amb tal volum.

En el capítol La Identitat per a Psicologia, l'autora planteja de manera molt clara:

“Quan es parla de la identitat d'un subjecte individual o col·lectiu fem referència a processos que ens permeten assumir que aquest subjecte, en determinat moment i context, és i té consciència de ser el mateix, i que aquesta consciència de sí s'expressa (amb major o menor elaboració o awareness) en la seva capacitat per a diferenciar-se d'altres, identificar-se amb determinades categories, desenvolupar sentiments de pertinença, mirar-se reflexivament i establir narrativament la seva continuïtat a través de transformacions i canvis”.

Per finalment en poques paraules dir-nos:

“...la identitat és la consciència de tu mateixa, tan si es tracta d'una persona com d'un grup. Si es parla de la identitat personal, tot i que filosòficament es parli de la igualtat amb tu mateix, l'èmfasi està en la diferència amb els demés; si es tracta d'una identitat col·lectiva, tot i que és igualment necessària la diferència amb “altres” significatius, l'èmfasi està en la similitud entre els que comparteixen el mateix espai sociopsicològic de pertinença”.

A partir de tal definició i de les seves precisions oportunes podem veure com la categoria identitat es torna pertinent per a la Teoria de Gènere. Fixem-nos en el caràcter processal i reflexiu de la identitat, la necessitat de l'autoconsciència i el sentiment de pertinença, així com la necessitat de posseir i compartir determinat espai subjectiu.

Així mateix, el fet de que allò que ens fa individualment diferents dels i les altres, en el cas de les identitats personals, ens uneix i compacta per a les diferències dels altres, des del punt de vista grupal. Per mi, aquesta és la principal aportació del concepte identitat a la Teoria de Gènere; sobretot per poder entendre la necessària transició de dona a dones donada en els estudis durant els anys 70.

En aquest sentit diu Yuderkis Espinosa, afrofeminista lesbiana dominicana: reconeix com la importància de la identitat pels nostres moviments socials:

“La identitat ha jugat un paper fonamental en la formació dels moviments socials contemporanis, sobretot en els moviments feministes i en el moviment de lluita contra el racisme. Per poder ser, aquests moviments igual que altres nous moviments socials, com el de la comunitat LGTTB per exemple, han hagut de partir d’una recuperació positiva de la diferència que a nivell social se’ls ha atribuït o assignat (identitat assignada) i per la qual han estat objecte d’exclusió. Era la manera de deconstruir les imatges negatives amb les que s’havia carregat la seva diferència. Aquesta també fou la manera de trobar-se amb altres semblants, construir el nosaltres, identificar-se com a pertanyent a un grup amb el que es comparteix la opressió i l’exclusió. Això va permetre aviat la constitució i el desenvolupament d’aquests moviments: Hi havia coses comunes que unien als i les excloses”.

La identitat sexual. La primera i/o primària de les identitats

Reprenent el concepte exposat a la secció anterior podem exposar que la identitat sexual fa èmfasi als atributs biològics que ens fan ser femelles a unes i mascles a altres. I anomenar-nos a nosaltres mateixes com a tal. És un concepte que descriu una realitat a partir d’atributs físics, però no qualsevol tipus d’atributs sinó aquells que estan relacionats amb la diferenciació sexual fonamentalment amb els genitals.

En la diferenciació sexual hi ha tres moments especialment significatius durant el cicle vital: el període prenatal (en el que tenen lloc els grans processos de sexuació corporal: les gònades, els òrgans genitals i el cervell es diferencien en femelles o mascles), la pubertat (el cos es diferencia de forma més evident, els òrgans sexuals maduren fent possible la reproducció i comença el funcionament cíclic en la femella) i el climateri (amb una pèrdua progressiva de vigor físic i l’aparició de la menopausa en la dona). En aquest treball, ens aturarem per conveniència en el període prenatal, tenint en compte a més que els altres dos processos de sexuació són més coneguts.

Durant el període prenatal tenen lloc els processos fisiològics sexuals més importants. Al ser fecundat l’òvul per l’espermatozoide, comença un procés de multiplicació cel·lular que dona lloc a l’embrió humà. Aquest embrió és originalment igual en el cas de que els seus cromosomes siguin d’un mascle (XY) o d’una femella (XX), pel que tot embrió té formacions morfològiques que podrien donar lloc a l’anatomia sexual de femella o de mascle. És l’acció dels

cromosomes primer i de les gònades després, el que determinarà que l'embrió es desenvolupi en una direcció o en una altra.

Aquest procés és generalment armònic, tot i que diferents factors poden alterar-lo provocant desarmonies tals com: una persona pot ser genèticament home i posseir òrgans genitals sexuals externs de la femella (vulva, pits, etc), la qual cosa té implicacions psicosocials particulars, que abordarem succintament més endavant.

La primera cèl·lula formada per la unió de l'espermatozoide amb l'òvul es va dividint i molt aviat es formen els òrgans rudimentaris de l'embrió humà. Aquest embrió, menys en el seu programa genètic (contingut en els gens dels cromosomes), està diferenciat des del punt de vista sexual; la seva morfologia encara pot desenvolupar-se com de femella o de mascle. Les gònades estan indiferenciades fins aproximadament la sexta setmana de gestació, moment en el que si l'embrió és portador del codi genètic XY, una substància química que regula el cromosoma (anomenada antigen H-Y) actua sobre les gònades provocant la seva diferenciació en testicles. Si aquest antigen no actua, les gònades es converteixen en ovaris en les setmanes següents.

És aleshores necessària una intervenció específica perquè es produeixi la sexualització de mascle de les gònades, mentre que la de femella es produiria sempre que no hi hagi present el cromosoma Y, o també quan l'antigen H-Y no actuï per algun motiu.

A partir d'aquest moment cessa la funció dels cromosomes en el procés de sexualització i aquest passa a dependre del funcionament de les gònades.

Els genitals interns es formen a partir dels òrgans embriològics dobles: conductes de Muller i conductes de Wolff. A partir de l'octava setmana els testicles comencen a produir i segregar andrògens (testosterona i dihidrotestosterona), els quals actuen provocant, a partir dels conductes de Wolff, el desenvolupament dels conductes ejaculadors, vesícules seminals, conductes deferents i epidídim, a la vegada que indueixen la atrofia dels conductes de Muller. Els ovaris es formen cap a les dotze setmanes sempre que no sigui actiu l'antigen H-Y. Però a diferència del que passa amb els andrògens testiculars, els progestagens, hormones segregades per ells, no són necessaris per a la formació dels òrgans genitals interns de la dona. Si no actuen els andrògens els conductes de Muller es desenvolupen produint les Trompes de Falopi, úter i terç superior de la vagina, mentre els conductes de Wolff s'atrofien. Cap a les 14 setmanes, la diferenciació dels òrgans sexuals interns és bastant definida.

Els genitals externs tenen el mateix origen embriològic en el mascle i en la femella: tubercle genital, obertura externa única, plecs i protuberàncies llavioescrotals entorn a l'obertura. L'acció de la dihidrotestosterona, segregada pels testicles, dóna lloc, cap a l'octava setmana a que el tubercle es desenvolupi en el gland del penis, els plecs en l'eix cilíndric del penis, l'obertura única en dos (anus i meat uretral) i les protuberàncies llavioescrotals en l'escrot. En la femella, sense necessitat d'acció hormonal específica també cap

a la octava setmana, el tubercle es converteix en el clítoris, els plec en els llavis interns i dos terços inferiors de la vagina, l'obertura en tres (uretra, vagina i anus) i les protuberàncies llavioescrotals en llavis majors. Durant el període fetal tan ovaris com testicles es mantenen a l'abdomen; posteriorment els testicles es desplacen cap a les bosses escrotals.

La diferenciació sexual del cervell i de la hipòfisis depèn també de la influència hormonal. En aquest cas també és necessària una acció específica dels andrògens per assegurar el procés de sexualització del mascle, mentre que la de la femella es produirà sempre que no hi hagi present un alt nivell d'andrògens.

Aquesta diferenciació es dona a les últimes setmanes de la gestació o en els dies posteriors al part, determinant el funcionament de l'hipotàlam i la hipòfisis, a partir de la pubertat. Les femelles com a conseqüència d'aquesta sexualització cerebral, produeixen hormones sexuals de forma cíclica, donant pas a oscil·lacions i menstruacions mensuals, mentre els mascles produeixen les hormones sexuals amb poques oscil·lacions.

Com veiem la diferenciació sexual passa abans del naixement, però abans de que això passi, tots i totes les que viuen fora de l'úter matern, incloent a la progenitora, estaran molt pendents al que digui l'ecografia. Amb l'infantament, es diran les paraules màgiques: "és una femella" o "és un mascle". Freqüentment al nostre país (i a diferència d'altres països hispanoparlants) no es diu "mascle" sinó "baró". La qual cosa podria ser el primer indicador del món inequitatiu que per a femelles i mascles hem construït.

És a partir de la identitat sexual que es construeixen els anomenats rols sexuals, que són menys vilipendiats que els de gènere (crec que també menys compresos), per exemple: dins del rol sexual de la femella hi ha el parir i l'amamantar, ara bé, la interpretació que se'n faci d'aquests fets dependrà de continguts precisos relacionats amb la identitat de gènere. Que el donar de mamar per llarg temps pensem que ens reclogui a la casa, fent més dependent al nadó de nosaltres o que la felicitat de qualsevol dona vagi indissolublement lligada al fet de ser mare, podrien ser exemples de reelaboració que fem del rol sexual de la femella. D'altra banda, també la tendència a que comportaments lligats als rols no sexuals els "naturalitzem", tal és el cas de la suposada bona activitat sexual de les persones negres, doncs s'assumeix que estan més lligades a la naturalesa, o com ja he dit, els homes són infidels perquè tenen més necessitats sexuals, el seu impuls sexual és major.

La identitat sexual i en particular el coneixement del procés de diferenciació sexual ens fa ensopegar quan ens mostra evidències de l'existència de persones amb genitals ambigus, intersexuals i d'altres en els quals no existeix harmonia entre el sexe genètic. Aquestes dades s'han convertit en els principals arguments de les Teories "Queer" i del qüestionament de la pertinença de la dualitat del concepte gènere, però l'abordatge d'aquest tema ja seria un assumpte per un altre treball d'aquest tipus.

Identitat de gènere

L'anterior esbós d'alguns dels elements de la diferenciació sexual ens permet endinsar-nos en la identitat de gènere com a concepte que d'alguna manera precisa dels dos anteriors, identitat com a categoria general i la identitat sexual i és així que els reprèn. Valgui la pena dir que pel segon cas, el fet de que siguem cossos sexuals de maneres diferents és el que posteriorment ens farà arribar a la identitat de gènere doncs aparellat a aquesta diferenciació sexual en femelles i mascles, la qual cosa és un fet ineludible, s'erigeixen construccions d'identitat masculines per alguns i femenines per a altres.

A més, en la vida quotidiana i per les persones comuns identitat de gènere i identitat sexual solen solapar-se, confondre's, explicat potser per la concurrència de les mateixes. Amb el simple fet de conèixer-se, després de la setmana 20, el sexe del fetus, ja es comencen a adjudicar una variant de continguts culturals amb relació a la persona que naixerà.

Generalment els pares, inclús abans del naixement dels seus fills, especulen sobre el futur de les seves vides, elaborant plans i creant-se expectatives depenent de l'especificitat del sexe del nadó. Així, si pensen que serà baró, és probable que imaginin a un noi amant dels esports, independent, dinàmic, amb confiança amb sí mateix, amb certa competitivitat i "despert" en qüestions amoroses. En canvi, si creuen que serà femella, és molt probable que la concebin formosa, sensible, emocional, afectuosa, casolana, i més aviat dependent.

En aquest moment es dóna l'assignació de gènere i com ja sabem passa molt abans del naixement tot i que alguns ho restringeixen al mateix instant del naixement.

Aquests continguts assignats dependran en gran mesura del moment històric-social particular que visqui la persona en qüestió, per això aquesta assignació no té un caràcter estàtic, sinó que és un procés dinàmic on uns continguts són renovats per uns altres.

De forma similar, comportaments permesos per determinats edats, no ho són per altres (passa el mateix per la raça, classe, religió, etc). Se m'ocorre portar a col·lació com tot i que jugar a beisbol al nostre país és quasi exclusivament per a barons, les nenes que ho fan són les escolars, no així les adolescents, les quals han de demostrar a tota costa que estan passant exitosament el seu procés de feminització.

De la reflexió anterior se'n desprèn que aquesta assignació es dóna en el marc de les relacions socials de dominació entre homes i dones, (també entre blancs i mestissos-negres, entre pobres i rics, entre occidentals i orientals) i tals continguts seran els que conformaran els rols de gènere per a cadascun dels individus i individus, o sigui el paper precís que li toca jugar en dependència de la seva posició social, en consonància amb una sèrie de valors i normes creades socialment i que d'alguna manera validen o il·legitimitzen la conducta de les persones. Imatges estereotipades recurrents: mare afectuosa, entregada

i hàbil en les activitats domèstiques, educa amb delicat esforç als seus fills i filles, mentre que el seu espòs un home vencedor en els negocis, viatja amb freqüència a l'exterior amb la seva amant.

Aquests rols, al dir de Marta Lamas: “Si bé les diferències sexuals són la base sobre la qual s’assenta una determinada distribució de papers socials, aquesta assignació no es desprèn “naturalment” de la biologia, sinó que és un fet social”.

No sols és una qüestió d’atributs per uns i altres sinó també, i per damunt de totes les coses, de jerarquia, expressada en valors, que s’atorguen-assumeixen per cadascuna de les persones i per la societat en general.

El reforçament dels patrons per cada gènere es dona en el sí de la família conformant-se en la o l’infant la identitat de gènere, la qual cosa passa entre el segon i tercer any de vida. En un inici el nen o la nena pot reconèixer-se com a tal però sense la observació de les diferències sexuals. A partir dels tres anys comencen a rebutjar o acceptar objectes, jocs, activitats remetent-se a la seva pròpia identitat, és aquí que s’estableix per tota la vida -i per quasi totes les persones- la nostra identitat de gènere.

Identitat femenina

Les dones ens construïm com a éssers identificats sent confrontades amb el que és ser home. Som dones (“bones dones”) en tant que no som homes i cada dia ens allunyem més de ser-ho. Com a particularitat d’aquest procés ni tan sols tenim la mateixa partida, sinó que el nostre lloc d’arrancada està una mica enrere. Som un pol d’un concepte fins ara binari (identitat de gènere). En un extrem hi seriem nosaltres amb la nostra identitat femenina i just a l’altra banda la identitat masculina. Aquesta identitat femenina està en correspondència amb la feminitat (l’oposat de la qual és la masculinitat) designació patriarcal que es concreta a partir dels comportaments, actituds, valors, capacitats, etc, que les dones hem de posseir.

Sobre la identitat femenina Marcela Lagarde diu:

“La identitat de les dones és el conjunt de característiques socials, corporals i subjectives que les caracteritzen de manera real i simbòlica d’acord amb la vida viscuda. L’experiència particular està determinada per les condicions de vida que inclouen, a més, la perspectiva ideològica a partir de la qual cada dona té consciència de sí i del món, dels límits de la seva persona i dels límits del seu coneixement, de la seva saviesa, i dels confins del seu univers. Tots ells són fets a partir dels quals i en els quals les dones existeixen, esdevenen”.

Igual pels homes les relacions sexuals, els esports, el diner i els automòbils són continguts pertanyents a la seva identitat de gènere; per nosaltres les dones el nucli de la mateixa ho formaria l’estar en funció dels i les altres, sempre al·legant l’amor per ells i elles; la qual cosa s’objectivitza de diferents formes, com en la maternitat, en la cura de familiars, l’educació de les joves

generacions, etc. En aquest sentit diu Lagarde que: “El desig femení organitzador de la identitat és el desig pels altres”. El terme mare-esposa, sil·logisme creat i introduït a la Teoria feminista per ella, resumeix de manera encertada el que plantejem amb anterioritat, les dones som éssers dels i les altres i pels i les altres.

Donotes, camioneres, enfortides, marimascles són termes que designen diferents maneres de ser dona que com a incompreses guanyen el rebuig dins de la societat patriarcal, ja que no responen a aquesta feminitat els continguts ahistòrics de la qual fan impossible complir. Passa el mateix amb el lesbianisme, la societat suposa que les dones que estimen a altres dones volen ser homes en tant que no compleixen amb la heterosexualitat obligatòria que és un altre dels manaments de la cultura patriarcal.

En aquest sentit, l'assignació de continguts diferents a la feminitat, la revalorització d'allò femení, la relectura de les nostres vivències, l'apropiació per part de les dones de la seva pròpia vida i destí (que va tenir el seu començament en el plantejament mateix del concepte gènere) han estat les principals aportacions a la Teoria de Gènere. Identitat, identitat sexual i identitat femenina són conceptes que ens permeten, sobretot, repensar i aprofundir en com arriben les dones a la cultura.

Bibliografia

1. Beauvoir, S. de (1949) *Le deuxième sexe*. Ed. Gallimard. França
2. Espinosa, Y. (1999) ¿Hasta donde nos sirven las identidades? A www.creatividadfeminista.org. Accés juny 2005.
3. Fernández, J. (1988) *Nuevas perspectivas en el desarrollo del sexo y el género*. Ed. Pirámide, S. A., Espanya.
4. García A., M. del C. (2002) *La crisis de identidad de los géneros*. A www.mujeresdeempresa.com/linea_natural/sociedad/sociedad020501.shtml Accés juny 2005
5. Lagarde, M. *Identidad femenina*. Material digital donat como a bibliografia de la maestria.
6. Lamas, M. *La perspectiva de género*. Material digital donat com a bibliografia de la maestria.
7. Loynaz, D. M. (2000) *Poema XXIX*. *Poemas Sin Nombre*. Ediciones Hermanos Loynaz, Cuba. p. 53.
8. Rivera G., M.M. *La Teoría de los géneros*. A www.creatividadfeminista.org Accés juny 2005
9. Torre, C. de la. (2001) *Las identidades. Una mirada desde la psicología*, Centro de Investigación Desarrollo de la Cultura Cubana “Juan Marinello”.
10. Vasallo, N.: *El Género: un análisis de la “naturalización” de las desigualdades*. Material digital donat com a bibliografia de la maestria.